

ОРГАНИ РАДЯНСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ У ПРОВЕДЕННІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ КАМПАНІЙ, МІСЦЕВИХ ПОЧИНІВ, ІНІЦІАТИВ (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ, 1944-1953 РР.)

На основі архівних матеріалів розглянено участь працівників радянських органів прокуратури у проведенні загальнодержавних кампаній, місцевих починів, ініціатив у Західній Україні в післявоєнне десятиріччя (1944-1953 рр.)

Ключові слова: радянська прокуратура, політичні кампанії в СРСР, зловживання владою.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві все ще відчутні настрої ностальгії за радянським минулим. У колишньому СРСР будь-який громадянин зберігав такий суттєвий засіб впливу на чиновника-бюрократа, недобросовісного правоохоронця чи самодура-начальника, як звернення у відповідну партійну інстанцію. Партійні комітети на підприємствах і установах, а також райкоми, обкоми, ЦК комуністичної партії охоче брали на себе роль позірною захисника інтересів «маленької людини». Власне на цьому і будувалося обґрунтування особливої – «керівної і спрямовуючої» – ролі комуністичної партії в радянському суспільстві, закріплене статтею 6 загальносоюзної Конституції. Однак втручання партійних органів у безпосередню роботу державних інституцій, зокрема й прокуратури, далеко не завжди було конструктивним.

Ступінь наукової розробки проблеми. Історія радянської прокуратури в Україні, зокрема й питання наслідків її прямої підпорядкованості управлінським структурам правлячої комуністичної партії, більшою чи меншою мірою цікавили багатьох науковців радянського і пострадянського часу, таких як І. Білас, М. Бурбика, В. Єременко, Ю. Киричук, В. Клочков, В. Кравчук, П. Михайленко, М. Поліковський, О. Сухонос та ін. Разом з тим ніхто з дослідників питання не розглядав окремо історичний досвід післявоєнної Західної України, де об'єктивно існували чи не найбільші можливості для партійного втручання в діяльність органів прокуратури під зручним прикриттям «боротьби за соціалістичні перетворення».

Мета статті – проаналізувати практику втручання партійних інстанцій у роботу державного органу – прокуратури, а також дати цьому втручання належну політичну та правову оцінку.

Виклад основного матеріалу. Ідеологічні кампанії, ініційовані вищим керівництвом радянської держави або розпочаті на місцевому рівні з подачі компартійного органу, були постійним і невід'ємним атрибутом радянської моделі держави і права. Останніми кампаніями такого роду стали дві

андроповські – боротьби з нетрудовими доходами та з порушеннями трудової дисципліни, а також горбачовська, спрямована проти пияцтва й алкоголізму. В основі ідеологічної кампанії зазвичай була абсолютно раціональна думка про необхідність подолання того чи іншого «ганебного» явища, нібито категорично не сумісного з нормами соціалістичного суспільства. Проте практично у кожному випадку, за визначенням відомого російського політика, «хотіли, як краще, а виходило – як завжди».

Будучи складовою радянського державно-партійного апарату, прокуратура не могла залишатися осторонь від комуністичних суспільних ініціатив. Це було небезпечно для працівників прокуратури, оскільки будь-яка самостійна думка тут сприймалася як виклик. З іншого боку, практично всі кампанії проходили з грубим порушенням навіть суто формальних мірок радянської законності. Правляча партія вимагала від каральних органів найрішучішого викриття віртуальних злочинців і зловмисників, показових процесів над ними. Тож прокуратура ніби опинялася між двома вогнями, де надалі усе залежало від особистих якостей і порядності працівника.

Простежити всі аспекти проблеми доцільно на конкретних прикладах – загальносоюзної, республіканської та обласної (Львівська область) кампаній такого роду. Так, 14 квітня 1948 р. вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР «Про посилення боротьби з проникненням приватника в кооперацію і підприємства місцевої промисловості». Генеральний Прокурор Союзу РСР видав відповідний Наказ № 93, виконання якого було покладене на місцеві прокуратури.

25 травня 1948 р. прокурор Львівської області Прокопенко провів оперативну нараду за участю свого заступника Омельчука, двох начальників відділів Комаренко і Каушанської та всіх керівників районних прокуратур. У своєму виступі обласний прокурор констатував, що уже притягнуто до відповідальності 33 особи, «однак робота по боротьбі з лже-артілями проводиться недостатньо» [2, а. 1]. Він також додав, що «су-

дові процеси за даного роду справами мають бути показовими». Того ж дня заступник прокурора республіки Державний радник юстиції 3 класу Нощенко надіслав обласним прокурорам розпорядження за № 06/13, де ставив завдання максимально активізувати роботу. Зокрема, вимагалося «на виконання наказу генерального прокурора СРСР № 93 і цієї вказівки надати доповідь у прокуратуру УРСР до 20/VI.–48 року без усякого нагадування» [Вк. док., а. 5–6].

Проте у червні кампанія не завершилася, а лише набирала обертів. Схоже, львівські власті (не тільки прокуратура, але й райфінвідділи) не зовсім зрозуміли політику партії та Уряду. Тож республіканський прокурор Р. Руденко 27 вересня 1948 р. своїм циркуляром за № 2/1275 вирішив підштовхнути обласного прокурора до активізації зусиль: «за наявними в прокуратурі УРСР відомостями, органи прокуратури Львівської області незадовільно виконують указану постанову і наказ Генерального прокурора СРСР № 93. Матеріали, передані фінорганами, дуже сповільнено розслідуються прокурорами, а приватники й особи, винні, що допускають проникнення їх до кооперативних і державних підприємств, залишаються непокараними». Завершувався циркуляр грізною вказівкою: «3. Осіб, винних у затягуванні розслідування цих матеріалів(,) покарайте» [Там само, а. 13, 14].

За кілька днів у наглядовій справі з'являється документ з гротескною назвою «Список осіб, переданих Львівським міськфінвідділом прокурорам міста Львова» [Там само, а. 17–18]. До проскрипційних списків включили півтора десятка керівників нижчої ланки – завідуючих швейними, шевськими та художніми майстернями райпромкомбінатів: 2-х передали міському прокурору, 8-х – прокурору Червоноармійського району, 1-го – прокурору Шевченківського, 3-х – Залізничного. Укладачі документа, аби надалі вберегти себе від партійної критики, навіть помістили дві додаткові графи: «дата передачі» та «дата нагадування поіменно міськфінвідділом».

Першим під роздачу доган потрапив прокурор Сталінського району м. Львова Портенко. Він рапортував, що перевірів списки приватників (7 прізвищ), наданих йому обласною прокуратурою 2 липня 1948 р. «Всі акти були нами перевірені і грубих порушень не виявлено. Мають місце випадки (...) прийому в ремонт взуття 1–2 пар без оформлення квитанціями чи наявності в майстернях товару на 1–2 пари верхів на взуття» [Там само, а. 22].

Портенкові спочатку по-дружньому вказали, що він недопрацює. Але той продовжував

наполягати на своєму, надавши акти 19 перевірок. Результати – мізерні: «По акту годинникарської майстерні Облкоопінсоюзу Сазонов М.І – за одне скло, вставлене до годинника без квитанції; 2. По акту шевської майстерні артїлі «5 грудня» Райхман Є.Ш. – за невказування у квитанції, з чийого матеріалу виконується замовлення. За відсутність розписки в отриманні замовлення».

До розряду виявлених порушень потрапили зокрема й «8. По шевській майстерні артїлі «Червоний Електрорадиост» Багачев А.М. – дрібний інструмент належить майстрам». Проте у більшості випадків порушень, навіть такого роду, не виявлено зовсім [Там само, а. 24–27]. Частина перевірених районною прокуратурою артїлей мала у своїй назві скорочення «-ін», тобто складалася з інвалідів, значний відсоток яких втратив здоров'я на фронтах війни. Відчувалося, що садити цих людей за ґрати за копійчані порушення фінансової дисципліни прокурор Портенко не вважає за можливе.

На документі каліграфічним почерком заступника обласного прокурора Омельченка виведена резолюція: «Прокурор т. Портенко сам себе висік різками. Взиває про допомогу, споглядаючи, допустив у цій важливій справі самоплив і поверхневий перевірки. Його доповідь перенасичена не потрібними шпаргалками, втерли окуляри і покляли відповідальність на (обласну. – *Авт.*) прокуратуру, прикриваючи власну бездіяльність суцільним шумовинням» [Там само, а. 25].

Після такого прочухана, отриманого районним прокурором Портенком, його колеги вимушено активізувалися. Проте й це, схоже, не принесло очікуваного властями результату.

Обласний прокурор Прокопенко рапортував Прокурору Української РСР т. Руденку, що: «З моменту видання постанови Ради Міністрів Союзу РСР за № 1229 від 14.IV. 48 року «Про проникнення приватників у промкооперацію і установи місцевої промисловості» по 1 жовтня 1948 р. фінансовими органами передано в органи прокуратури Львівської області 130 матеріалів на приватників, що працювали під вивіскою державних підприємств, і на службових осіб, які сприяли приватникам у проникненні в промкооперацію та місцеву промисловість. За матеріалами, які надійшли від фінорганів, (прокуратура) проводила відповідні перевірки і за 17 матеріалами порушено 17 кримінальних справ на 25 осіб. Більша частина порушених справ слідством закінчена, справи направлені в суди і звинувачені засуджені». Далі перечислювалися найбільш резонансні справи, які, на нашу думку, викликали б увагу прокуратури й без розгортання кампанії

«по боротьбі» [Там само, а. 55–58]. Створюється враження, що й обласний прокурор Прокопенко негласно поділяв думку свого підлеглого Портенка про необхідність стримування репресії.

Звичайно, така свідомо позиція могла б обернутися неприємностями, але загальносоюзна кампанія уже потроху видихалася. Останній документ справи – лист обласному прокуророві Прокопенку – датований 28 лютого 1948 р. [Там само, а. 89–90], після чого увага компартійних органів і залежних від них прокурорських структур переключилася на щось інше.

Кампанії бували не лише загальносоюзними, але й республіканськими чи навіть обласними. І в кожному такому випадку прокуратура вимушено підставляла плече партійним ініціаторам.

Приміром, у масштабах республіки в 1948 р. здійснювалася кампанія на виконання Постанови Ради Міністрів УРСР № 332–10-с від 10.03.1948 р. «Про посилення боротьби з самогоноварінням». За її підсумками прокуратурою Львівщини був підготовлений спеціальний огляд [3].

Указувалося, що лише за 1-й квартал 1948 р. передано до суду 253 кримінальних справи, за якими притягнуто до відповідальності 263 чол. З цього числа 98 підсудних отримали різні терміни (від 1 до 10 років) позбавлення волі й тільки один був виправданий [Вк. док., а. 206]. У порядку профілактичної роботи працівники районних прокуратур і судів робили доповіді для населення з роз'яснення ступеня покарань за варіння самогону і спекуляцію ним. У документі хвалять роботу районної прокуратури Яворівського району, де райпрокурор юрист 1-го класу т. Хорольський забезпечив 100% участь у судових засіданнях за вказаними справами [Там само, а. 206], а також районного прокурора Рава-Руського району Барладима [Там само, а. 207].

Далі в документі вказується, що «однак мають місце випадки (...) коли замість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що займаються самогоноварінням у виді промислу, до них застосовуються штрафи (...) Прокурори районів не опротестовують ці вироки в порядку нагляду за м'якістю. Усього по області за 1-й квартал винесений один протест прокурором Краснянського району – юристом 1-го класу Давидовим на м'якість вироку за справою Маліновського М.М. Більше протестів не виносилося» [Там само, а. 208].

Автор Огляду, виконуючий обов'язки прокурора Львівської області молодший радник юстиції І. Омельчук, категорично вимагає від підлеглих: «Кожному прокурору необхідно засвоїти

поставлене завдання по боротьбі з самогоноварінням (...) в судових засіданнях добиватися суворої міри покарання, пов'язаної з позбавленням волі та конфіскацією майна. Опротестовувати в касаційному порядку усі справи, за якими винесені вироки, що за своєю м'якістю не відповідають здійсненому злочину» [Там само, а. 209]. Проте з часом і ця кампанія була згорнута, й до питання у такій жорсткій редакції партія (і прокуратура) знову повернулися аж у 1985 р.

Прикладом кампанії місцевого масштабу може служити боротьба зі злочинністю серед глухонімих, ініційована Львівським обласним комітетом КП(б)У наприкінці 1948 р. 28 грудня заступник прокурора Львівської області молодший радник юстиції І. Омельчук підготував для першого секретаря обкому І. Грушецького спеціальну Доповідну записку [1] з цього приводу.

З документа довідуємося, що прокуратура Сталінського району м. Львова провадила в 1948 р. 2 справи проти глухонімих. Першу – проти якогось О.М. Погорелова, який у черзі за заробітною платнею завдав ножових поранень двом робітникам. Другу – проти працівниць комбінату №1 Пяцко, Ілінецької та Кузнєцової, звинувачених у розкраданні постільної білизни на суму 32.100 руб. Прокуратура Шевченківського району міста – справу якогось Васильєва-Давидова, який скуповував і перепродавав на ринку чоботи, використовуючи шахрайський прийом заламування пачок з грішми. Також 9-й відділок міліції м. Львова в травні 1948 р. розслідував справу групи з трьох глухонімих, які здійснили крадіжку із житлового приміщення за адресою Б. Хмельницького, б. 107, кв. 3. Ось і все.

Ці чотири справи ніяк не були пов'язані між собою, проте, схоже, секретар обкому дав прокуратурі чітку вказівку «покінчити з глухонімими злочинцями». У підсумку І. Омельчук рапортував про таке: «З метою активізації в подальшому боротьби зі злочинністю серед глухонімих прокуратурою області здійснено таке: 1. Дані вказівки всім міськрайпрокуратурам області про посилення боротьби зі злочинністю серед глухонімих, негайне завершення розслідування за справами цієї категорії, що перебувають у провадженні органів міліції і прокуратури. 2. Забезпечити участь прокурорів у розслідуванні справ та участі в суді як представників державного звинувачення. Здійснювати в касаційному порядку оскарження вироків про необґрунтоване виправдання чи винесення вироків з м'якою мірою покарання. 3. Кримінальним розшуком і ВБРСВ УМ МВС м. Львова намічені оперативні заходи з розкриття та затримання осіб, що займа-

ються виготовленням і спекуляцією листівками, крадіжками і хуліганством» [Вк. док., а. 138]. На цьому й ця кампанія й закінчилася.

Висновки. Втручання партійних і державних органів у поточну роботу прокуратур, зумовлене потребами тієї чи іншої ідеологічної кампанії, як правило, було не конструктивним. Фактично від прокуратури вимагали – на угоду вимозі політичного моменту – посилити репресію в певній галузі економіки чи суспільного життя. По суті мова йшла про брутальне нехтування навіть вельми акцентованою «соціалістичною (або – радянською) законністю». Особливої гостроти вказаній проблемі надавала та обставина, що ініціювати чергову безглузду кампанію (як-от боротьба зі злочинністю глухонімих) могла навіть верхівка обласної партійної організації.

Різноманітні ідеологічні кампанії завдавали значної шкоди діяльності прокуратури. Вони відволікали працівників від планової роботи, підштовхували їх до фабрикування «дутих» справ тощо. Слухняне виконання вказівок партії давалося взнаки і суспільному авторитету прокуратури, що не могло не розумітися самими прокурорськими працівниками. То ж у певних випадках (районний прокурор Портенко) міг спостерігатися навіть пасивний опір.

Список літератури

1. Докладная записка «О проделанной работе органов прокуратуры области по борьбе с преступностью среди глухонемых». № 08 – 1101. 28. XII. 1948 г. // Справки, докладные записки

органов прокуратуры, областного суда, следственных органов УМВД, поступившие в обком партии, о нарушениях социалистической законности, о злоупотреблениях работников судебно-следственных органов, спецсообщения по делам обвинения отдельных граждан и исполнению приговоров, обзоры судебной практики, докладная записка обкома в ЦК КП(б)У о серьезных недостатках в работе прокуратуры, военного трибунала войск МВД и др. 7 января 1948 г. – 27 декабря 1948 г. На 278 листах. – ДАЛО, Ф. П-3, оп. 2, спр. 476, а. 137–138.

2. Материалы (протоколы, обзоры, докладные записки и др.) о проникновении частника в кооперативные предприятия и предприятия местной промышленности. – ДАЛО, Ф. Р-239, оп. 1, од. зб. 163, а. 1–90.

3. Обзор о выполнении Постановления Совета министров УССР № 332-10-с от 9 марта 1948 года «Об усилении борьбы с самогонокурением». Сов. Секретно. Всем горрайпрокуратурам Львовской области // Справки, докладные записки органов прокуратуры, областного суда, следственных органов УМВД, поступившие в обком партии, о нарушениях социалистической законности, о злоупотреблениях работников судебно-следственных органов, спецсообщения по делам обвинения отдельных граждан и исполнению приговоров, обзоры судебной практики, докладная записка обкома в ЦК КП(б)У о серьезных недостатках в работе прокуратуры, военного трибунала войск МВД и др. 7 января 1948 г. – 27 декабря 1948 г. На 278 листах. – ДАЛО, Ф. П-3, оп. 2, спр. 476, а. 205–209.

Стаття надійшла до редколегії 10 червня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

A. Y. Trukhan

The agencies of the Soviet prosecuting in carrying out the nationwide campaign and local initiatives (on the materials of Western Ukraine, 1944 – 1953)

Summary

Based on archival documents the participation of the Soviet prosecutor's authorities in carrying out of nationwide campaign and local initiatives in Western Ukraine in the postwar decade (1944- 1953).

Key words: the Soviet prosecuting, political campaigns in the USSR, the abuse of authority.

A. Y. Trukhan

Органы советской прокуратуры в проведении общегосударственных кампаний, местных починов, инициатив (на материалах Западной Украины, 1944 – 1953 гг.)

Аннотация

На основании архивных материалов рассматривается участие сотрудников советской прокуратуры в проведении общегосударственных кампаний и местных починов и инициатив в Западной Украине в послевоенное десятилетие (1944-1953 гг.)

Ключевые слова: советская прокуратура, политические кампании в СССР, злоупотребление властью.